

ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗИ В ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА

FACTORS OF CRISIS IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A HIGH SCHOOL TEACHER

У статті розглядається проблема виникнення кризи як фактору професійного розвитку викладача вищої школи. Натепер викладач постає перед викликами, спричиненими подоланням основних протиріч, які формувалися всередині структури вітчизняної вищої школи протягом багатьох десятиліть. Повсюдні модернізаційні зміни на всіх рівнях освіти зумовлюють переосмислення шляхів здійснення професійної педагогічної діяльності з метою осучаснення освітнього процесу, забезпечення якісної університетської підготовки студентів із метою практичної реалізації отриманих знань і набутих умінь в обраній професійній сфері.

Для того, щоб бути сучасним і завжди тримати руку на пульсі подій, викладач повинен постійно докладаати чимало інтелектуальних зусиль до здійснення творчого й наукового пошуку, поповнення наявних знань новими й актуальними, підвищення рівня викладання, професійного самовдосконалення. Підвищені вимоги до викладання, відповідальність за результативність навчального процесу, необхідність участі у здійсненні великих обсягів наукової роботи – ці необхідні супровідні аспекти професійної педагогічної діяльності водночас можуть перетворитися в передумови професійної виснаженості, зниження працездатності, пригасання професійного інтересу, що призводить до виникнення кризових періодів у професійному розвитку.

У широкому сенсі будь-яка криза на шляху еволюції – це стимул до нових якісних змін, перетворень, народження нового. З огляду на пріоритетність здоров'язбереження педагогічного працівника з метою ефективного і з мінімальними ризиками для психоемоційного й фізичного здоров'я викладача подолання криз, які можуть виникнути під впливом сукупності зовнішніх і внутрішніх, особистісних чинників, важливим аспектом цієї статті є забезпечення знань про основні особливості перебігу криз і їх переживання.

Ключові слова: сучасний викладач, педагог, професійний розвиток, протиріччя, криза, процес, чинник.

The article deals with the problem of crisis as a factor in the professional development of a high school teacher. Today, the teacher is confronted with the challenges caused by overcoming the major contradictions that have developed within the structure of the national high school for many decades. The widespread modernization changes at all levels of education lead to a rethinking of the ways of carrying out professional pedagogical activity in order to modernize the educational process, to provide high-quality university preparation of students aiming to put into practice the acquired knowledge and acquired skills in the chosen professional field.

In order to be modern and always keep a pulse on events, the teacher must constantly make a lot of intellectual efforts in the field of creative and scientific search, updating the existing knowledge with new and relevant, improving the level of teaching, professional self-improvement. Increased requirements to the level of teaching, responsibility for the effectiveness of the educational process, the need to participate in the implementation of large volumes of scientific work – these necessary accompanying aspects of professional pedagogical activity can at the same time become prerequisites for professional exhaustion, reduced efficiency, damping of professional interest. In a broad sense, any crisis in the path of evolution is the path to new qualitative changes, transformations, the birth of a new one. Along with that, given the health priority of the pedagogical worker in order to effectively overcome the crisis, which may arise under the influence of a set of external and internal, personal factors, an important aspect of our article is to provide an understanding of the peculiarities of crises and their experiences with minimal risks to the psycho-emotional and physical health of the teacher.

Key words: modern high school teacher, pedagogue, professional development, contradiction, crisis, process, factor.

УДК 378.011.3-051:159.944-027.561]
(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-3.34>

Ящук О.В.,

старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Система вітчизняної вищої освіти перебуває на шляху модернізаційних змін, які відбуваються в контексті необхідності переходу на новий рівень якості навчання і викладання з огляду на глобальні тенденції і виклики в політичній, соціально-економічній, науково-технічній сферах життя й культурно-інформаційному просторі. Щоб мати реальну перспективу професійної реалізації, а також джерело доходу й матеріального забезпечення, знайти своє «місце під сонцем», міцно закріпитися в обраній професійній площині, відчувати себе впевнено в професії, приносити своєю працею користь суспільству й країні молодий фахівець повинен відповідати низці прагматичних вимог, продиктованих реаліями сьогодення.

Разом із необхідними знаннями, які отримує випускник вищого навчального закладу відповідно до обраного фаху, не менш важливими чинниками подальшого професійного зростання є професійні навички й особистісні якості – потенціал цих компетенцій ще під час навчання розкривається завдяки небайдужим, зацікавленим, обізнаним, кваліфікованим педагогам вищої школи, викладачам.

Процес підготовки майбутнього сучасного фахівця потребує участі в ньому сучасного викладача – компетентного, грамотного, ерудованого, комунікабельного. Нова ситуація, яка складається в суспільстві, задає цілі навчання і виховання, що визначають вимоги до особистості педагога вищої школи: необхідно правильно оцінити тенденції політичного, соціального й економічного розвитку

суспільства; з'ясувати, яким повинен бути сучасний педагог, що забезпечує формування і розвиток особистості, необхідної суспільству [5, с. 530]. Також викладач постає перед викликами, зумовленими подоланням основних протиріч, які склалися всередині структури вищої школи – між зміною якості професійної діяльності й процесами її реалізації; між необхідним для професійної діяльності фахівця обсягом знань і тим, що пропонується у ВНЗ; між темпами розвитку науки, техніки й технологій і темпами оновлення знань в освітній системі; між якістю підготовки фахівця й вимогами виробничих ситуацій у практичній діяльності [7, с. 6].

Процес нівелювання таких невідповідностей на шляху до оновлення якості освіти є тривалим і багатоетапним, вимагає від викладача чималих інтелектуальних зусиль і постійного розширення професійного кругозору. Викладацька діяльність – це не просто передача студентам відповідної навчальної інформації в межах дисципліни, це невпинна робота по самовдосконаленню, якісній підготовці до занять, активний творчий пошук, постійний потяг до пізнання нового, участь у різноманітних заходах із метою підвищення кваліфікації, наукова діяльність, відвідування науково-практичних конференцій, методичних семінарів, круглих столів, що є запорукою ефективності професійного розвитку педагога.

Постать викладача як суб'єкта освітнього процесу вписується в парадигму людиноцентричності і гуманістичності, а тому не можна залишати поза увагою людський чинник, що особливо в перехідні часи зумовлює кризи на шляху професійного розвитку, ознаками яких є психологічна втома, що накладає відбиток на фізичне здоров'я, психологічний дискомфорт, виснаженість, зниження мотивації і бажання здійснювати подальшу педагогічну діяльність. Питання виникнення криз варте висвітлення з метою визначення шляхів їх подолання, а також привертання уваги до проблеми ризиків психологічної вразливості і стану фізичного й психоемоційного здоров'я представників педагогічної професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики криз у професійному розвитку в широкому сенсі стосується багатьох професій типу «людина – людина» з огляду на необхідність взаємодії й налагодження комунікації із людьми, а також визначає і специфіку педагогічної діяльності. Ця тема була і залишається актуальною й зараз у часи повсюдних турбулентних змін у суспільному житті, які знаходять вияв у трансформації змісту педагогічної діяльності, окресленні оновлених тенденцій її здійснення й широко досліджуються у працях авторитетних зарубіжних і вітчизняних психологів, науковців (К. Маслач, Л.С. Виготський, Е.Ф. Зеєр, Т.В. Кудрявцев, А.О. Реан, А.О. Деркач, А.К. Маркова, М.С. Пряхніков, Н.Є. Водоп'янова).

Метою статті є визначити сутність кризи, проаналізувати чинники, які ініціюють виникнення криз у професійному розвитку викладача й визначити можливі механізми їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Основою професійного розвитку викладача є трудова діяльність, що реалізується в навчально-освітньому процесі. У широкому сенсі розвиток – універсальна і фундаментальна властивість буття, його атрибут. Розвиток – найскладніша форма змін, у перебігу яких з'являється дещо принципово нове [13]. Розвиток – еволюція, направлена зміна певного органічного цілого, в процесі якої розгортаються його внутрішні можливості [6, с. 999].

Основним джерелом розвитку є внутрішні протиріччя [13]. Подолання протиріч зумовлює сприятливість і ефективність професійного розвитку педагога. Через опанування алгоритмами продуктивної діяльності й підвищення професійного зростання здійснюється розв'язання протиріч між цілями, задачами і наявними засобами їх досягнення, між прагненнями й можливостями їх задоволення, між тенденціями плинності й прагненням до стабільності [7].

У концепції професійного становлення Т.В. Кудрявцева закладена думка про те, що рушійною силою професійного розвитку є діалектичне протиріччя між мотиваційно-потребнісною й операціонально-технічною сферами особистості. Під час розвитку – передусім у результаті проходження через кризи професійного становлення – здійснюється розв'язання цих протиріч [2, с. 280; 3]. Отже, професійний розвиток педагога, викладача є нелінійним (дискретним) процесом, який має чітко виражені стадії; перехід від стадії до стадії можливий через стрибок, що супроводжується кризою [8, с. 25]. Протиріччя, що виникають у процесі професійного становлення, детермінують кризу професійного розвитку, а криза і її подолання сприяють прогресивному професійному розвитку педагога [8, с. 25].

Поняття «криза» (від грецьк. «krisis» – «рішення», «поворотний пункт») тлумачиться як різкий, крутий злам у чому-небудь, складне становище, складний, загострений стан, гостра нестача чого-небудь [6, с. 579; 14, с. 339]. Кризи професійного розвитку характеризуються якісними психологічними змінами і є нормативними процесами, зумовленими логікою особистісного розвитку, а також необхідністю розв'язання основного професійного, соціального або вікового протиріччя [8, с. 20]. Під професійною кризою особистості запропоновано розуміти тривалий нерівноважний стан суб'єкта праці, викликаний неузгодженням ціннісно-сміслової сфери особистості, що актуалізує процес переживання, під час якого відбувається трансформація особистісних підструктур [11]. Професійна криза педагога часто пов'язана з рефлексією змісту професійної діяль-

ності, а також з актуалізацією рефлексії внутрішнього світу й соціального оточення [11].

До основних зовнішніх факторів, які детермінують кризу професійного розвитку, належать соціально-економічні умови, освітня політика, тенденції розвитку сучасної освіти, стандартизація професійної діяльності та інші [8, с. 21]. Серед поширених чинників, які призводять до виникнення кризи на етапах професійного розвитку практично в будь-якій професійній діяльності, зокрема педагогічній, автор виокремлює такі:

1) зросла соціально-професійна активність особистості внаслідок її

незадоволеності своїм соціальним і професійно-освітнім статусом;

2) необхідність вибору в ситуації невизначеності;

3) інтелектуально-емоційна напруженість у процесі пошуку й реалізації нових способів здійснення професійної діяльності і шляхів її вдосконалення;

4) недостатня самореалізація, що може слугувати причиною психологічних, життєвих, екзистенційних проблем;

5) недостатня, а часом не зовсім правильна на думку того, хто працює, оцінка праці з боку суспільства, близьких людей, колег (у будь-якому колективі суспільства – сім'ї, трудовому колективі показником успіху людини є визнання з боку близьких людей, а також її становище в суспільстві, яке здебільшого визначається її ставленням до праці);

6) психофізіологічні зміни: погіршення стану здоров'я, зниження працездатності, послаблення психічних процесів, професійна втома, синдром «емоційного згоряння»;

7) незадоволеність професією, що виявляється у неможливості здійснити професійний вибір за інтересами або пов'язано з недостатнім усвідомленням змісту діяльності [8, с. 21–22; 9, с. 4; 10, с. 161; 12, с. 22].

Набуття професійного досвіду накладається на віковий розвиток, що характеризується багатьма векторами, а це означає можливість на кожному відрізку життєвого шляху не лише зростання, здобутків, але й занепаду і втрат [7, с. 203]. Л.С. Виготський визначив три фази вікових криз у концепції культурно-історичного розвитку психіки й особистості: передкритичну (загострення протиріч між суб'єктивними й об'єктивними складниками соціальної ситуації розвитку); критичну (вияви в поведінці й діяльності) і посткритичну (протиріччя розв'язується шляхом утворення нової соціальної ситуації розвитку) [8, с. 22; 9, с. 133].

Ці аспекти аналізу вікових криз Л.С. Виготського покладено в основу розуміння специфіки виникнення криз у професійному розвитку фахівця. Кризові фази у професійному розвитку визначаються через вияв таких психологічних особливостей і протиріч:

1) передкритична: проблеми не завжди чітко усвідомлюються, але виявляються в психологічному дискомфорті на роботі, незадоволенні організацією й оплатою праці;

2) критична: усвідомлена незадоволеність працівника, поступово виникають варіанти подальшого професійного життя, посилюється психічна напруженість, визначаються конфлікти професійного розвитку – мотиваційний (втрата інтересу до роботи й перспектив професійного зростання, дезінтеграція професійних установок); когнітивно-діяльнісний (незадоволеність змістом і способами здійснення професійної діяльності); поведінковий (протиріччя в міжособистісних стосунках);

3) посткритична: визначається розв'язання кризи – конструктивне (підвищення професійної кваліфікації, пошук нових способів здійснення діяльності); професійно-нейтральне (професійна стагнація, пасивність, прагнення до реалізації поза професійною діяльністю); деструктивне (професійна апатія) [9, с. 133–134; 8, с. 24–25].

Грамотне здійснення педагогічної діяльності регулюється системою професійно-педагогічних знань, що охоплює знання об'єкта, на який спрямована діяльність педагога (зміст освіти, особистість того, хто навчається, і його навчальна діяльність), знання процесу навчання і засобів здійснення педагогічної комунікації. Не менш важливими є знання своєї професійної діяльності з точки зору знання про себе як про суб'єкт здійснення діяльності (про себе як педагога й про себе як особистість з усіма перевагами й недоліками, психологічними особливостями, соціальними виявами і можливостями [4, с. 342].

Психологічний аспект знань особливостей власного професійного розвитку визначає ступінь усвідомлення викладачем потенційно можливих, тимчасово змінених векторів розвитку під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, які зумовлюють стагнацію і творчий спад на певних етапах професійного шляху, а також дає змогу прийняти й переосмислити імовірну критичну ситуацію в професійній площині. Вміння правильно оцінити ситуацію – це здатність спостерігати за тим, що відбувається, за обстановкою, вибирати її найбільш інформативні ознаки й звертати на них увагу, правильно сприймати й оцінювати соціальний і психологічний зміст ситуації, що виникла [5, с. 535]. У цьому контексті важливим принципом професійної діяльності є саморегуляція – здатність керувати власними психічними станами й поведінкою, для того щоб оптимальним чином діяти в складних професійно-педагогічних ситуаціях [5]. Психологічні основи саморегуляції включають управління процесами пізнання: сприйняттям, пам'яттю, мовленням, увагою, уявою, мисленням, а також управління поведінкою, емоціями і діями як реакціями на ситуацію, яка виникла [5, с. 543].

Педагог – не лише фахівець, а й людина, найвища цінність для якої – її життя і здоров'я. Здоров'я – динамічна рівновага (гармонія) життєвих функцій організму; повноцінне виконання основних соціальних функцій, участь у житті суспільства й активна трудова діяльність; здатність організму адаптуватися до умов навколишнього середовища, що змінюється [1, с. 6]. Фізичне й психоемоційне здоров'я педагога сприяє гармонійному, ефективному професійному розвитку, що мінімізує ризики виникнення кризових ситуацій і збільшує можливості для успішного подолання тимчасових труднощів на професійному шляху. Тому в сучасній освітній політиці повинні бути чітко оновлені й задекларовані аспекти оптимізації здоров'язбереження педагогічного працівника.

Робота викладача передбачає комунікацію зі студентами, колегами, науковцями – значною кількістю людей, а необхідність знаходитися в постійному вирі різноманітної навчальної, наукової, ділової інформації може призводити до стресів, перевтоми, психоемоційних виснажень, тому в силу специфіки професійної діяльності знання механізмів психічної саморегуляції й емоційного відновлення не будуть для викладача зайвими.

Висновки. Професійний шлях педагога, викладача – це тривалий, об'ємний процес, що складається із сукупності пов'язаних етапів, зумовлених професійними, психологічними, віковими особливостями розвитку [15, с. 216]. Вміння долати кризу як загострення протиріч у професійному розвитку є шляхом для пізнання нового й самопізнання; це важливий чинник для відкриття нових внутрішніх можливостей особистості, професійного загартування й подальшого ефективного здійснення професійної педагогічної діяльності. Переосмислення кризи сприяє оновленню змісту педагогічної діяльності, переходу на наступний, якісно новий рівень розвитку і є одним з аспектів оптимізації особистісно-професійного розвитку викладача [15].

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю.Д. Бойчука. Харків : Вид-во Рожко С.Г., 2017. 488 с.

2. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь. СПб : «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. 512 с. (Проект «Психологическая энциклопедия»).

3. Кудрявцев Т.В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности / Т.В. Кудрявцев, В.Ю. Шегурова // Вопросы психологии / Ред. А.М. Матюшкин, А.В. Брушлинский. 1983. № 2. С. 51–60.

4. Кузнецов И.Н. Настольная книга преподавателя / И.Н. Кузнецов. Мн. : «Соврем. слово», 2005. 544 с.

5. Немов Р.С. Психология: В 3 кн. 4-е изд. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. Кн. 2: Психология образования. 608 с.

6. Новый энциклопедический словарь. М. : Большая Российская энциклопедия, РИПОЛ КЛАССИК, 2004. 1456 с.: ил.

7. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособие / Под общ. ред. А.А. Деркача. М. : Изд-во РАГС, 2010. 258 с.

8. Профессионально-личностное развитие педагога в контексте профессионального стандарта / А.Л. Коблева, В.В. Красильников, Т.Ф. Маслова и др. Ставрополь : «АРГУС» Ставропольского государственного аграрного университета, 2018. 207 с.

9. Пряжников Н.С. Психология труда : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. 5-е изд., стер. М. : Издательский центр «Академия», 2009. 480 с. [Источник: <http://psychlib.ru/mgppu/PPt-2009/PPt-478.htm#Sp1>].

10. Реан А.А. Психология и педагогика / А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И. Розум. СПб. : Питер, 2000. 432 с.

11. Садовникова Н.О. Профессиональный кризис личности педагога: содержание и основные признаки / Н.О. Садовникова // Научный диалог. 2016. № 11 (59). С. 400–411.

12. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. К. : Політвидав України, 1989. 293 с.

13. Философия : учеб. пособие / Под ред. В.П. Кохановского. М. : Кнорус, 2017. 414 с.

14. Яковлева А.М. Сучасний тлумачний словник української мови / А.М. Яковлева, Т.М. Афонська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2012. 672 с.

15. Яцук О.В. Криза як чинник професійного розвитку викладача / О.В. Яцук // Мовна освіта фахівця: сучасні виклики та тренди : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (27 лютого 2020 року). Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 216–217.